

دانشگاه فرهنگیان
فصلنامه علمی تخصصی
پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی
دوره چهارم، شماره سوم، پائیز ۱۴۰۱
نقش رسانه آموزشی کاریکاتور در آموزش تاریخ

ارسال: ۱۴۰۰/۰۹/۰۲
امیر کریمی^۱، کورش فتحی^۲
پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۱۳
سجاد جلیلیان^۳

چکیده:

با توجه به اینکه چالش‌های محتوایی، ساختاری و روش‌های تدریس معلمان تاریخ و راهکارهای حل آن‌ها در کشورمان به عنوان مهم‌ترین مسائل آموزش تاریخ مطرح هستند، با این حال هنوز راهکاری جامع برای حل این مسئله توسط متخصصین این حوزه ارائه نشده است. اگر دانش آموزان در تدریس تاریخ شریک نباشند، آموزش کسل‌کننده، بیهوده و گیج‌کننده خواهد بود. در این راستا کاریکاتورها به مثابه یک رسانه با توسعه شوخ‌طبعی، تفکر انتقادی، تفکر منطقی و روشننگری تاریخ برای دانش آموزان می‌تواند به عنوان یکی از مهم‌ترین ابزارهای آموزش تاریخ در نظر گرفته شود. هدف از این پژوهش توسعه کیفیت تدریس تاریخ و افزایش تعامل و مشارکت دانش آموزان در دروس تاریخ با استفاده از رسانه کاریکاتور می‌باشد. در نگاشته حاضر، روش توصیفی مورد استفاده قرار گرفته از نوع کیفی و تحلیلی است که با استفاده از ابزار فیش‌برداری برای جمع‌آوری داده‌ها اقدام شده است. یافته‌های مقاله نشان می‌دهد که کاریکاتورها با افزایش صمیمیت، افزایش تفکر انتقادی، ایفای نقش ابزار مکمل، افزایش اعتمادبه‌نفس، افزایش آرامش و اطمینان دانش آموزان، وجه سرگرمی بخشی، افزایش قدرت خلاقیت، افزایش عینیت

---

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ جهان، دانشگاه تبریز و دبیر تاریخ، زنجان (نویسنده مسئول).
amirkarimizanjani1379@gmail.com

۲. استادیار تاریخ دانشگاه فرهنگیان البرز

۳. کارشناس فرهنگی دانشگاه فرهنگیان، البرز

تاریخ، افزایش دوام یادگیری، می‌تواند بخشی از چالش‌های آموزش تاریخ را در کشورمان را مرتفع کند. در این راستا طراحی دوره و واحدی برای دانشجویان دبیری تاریخ، اصلاح کتب درسی تاریخ و لزوم طراحی کاریکاتورهای آموزشی-تاریخی پیشنهاد می‌شود.

واژگان کلیدی: آموزش تاریخ، راهکارهای آموزش تاریخ، رسانه آموزشی، کاریکاتور.

۱. مقدمه

علم تاریخ به دلیل اهمیت فراوانی که برای تربیت شهروندان دموکراتیک و وطن دوست دارد در تمامی کشورهای جهان به عنوان واحدی مؤثر در میان علوم انسانی مطرح شده و مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. در واقع بدون شناساندن تاریخ هر کشوری به دانش آموزان آن، نهاد حکومتی به سختی می تواند آن‌ها را برای خدمت به وطن و رشد و تعالی خود ترغیب نماید. در دهه اخیر، تعیین اهداف آموزش تاریخ در مدارس جهان به عنوان یک موضوع بحث برانگیز به طور قابل توجهی تغییر کرده است. بازیگران مختلفی همچون: مورخان، سیاستمداران، مریبان و عموم مردم در مورد چگونگی آموزش گذشته به نسل‌های جوان بحث کرده‌اند. گروهی از بازیگران برای ترسیم یک داستان ملی یکپارچه بحث می‌کنند، در حالی که دیگران از چندین دیدگاه دیگر حمایت می‌کنند. تعدادی از آن‌ها آموزش مبتنی بر واقعیت را ترجیح می‌دهند، در حالی که دیگران طرفدار رویکرد تفسیری به تاریخ هستند. به طور خلاصه، بسیاری از محققان اذعان کرده‌اند که اهداف رقابتی در آموزش تاریخ در مدارس وجود داشته (ساکي، ۲۰۱۹: ۷۰-۶۷)؛ و این مسئله نشان از اهمیت و قابلیت‌های فراوان دروس تاریخ و لزوم تحول در آن‌ها دارد.

آموزش سنتی تاریخ در جهان و مخصوصاً در تاریخ ایران دارای سابقه طولانی بوده است (درانی، ۱۳۹۳:)، ولی در عین کاربرد فراوان این درس در زندگی دانش آموزان، می توان بیان کرد که روش‌های سنتی تدریس و تألیف کتاب‌های درسی به روش‌های سنتی توانایی خود را در انتقال مطالب و همچنین تطابق خود با فناوری مدرن از دست داده‌اند و همچنین آموزش دهندگان و پژوهشگران را به سوی روش‌های نوین آموزشی در بسترهای مختلف سوق داده‌اند. متأسفانه از دیدگاه آموزشی، دروس تاریخ تنها به عنوان یک درس حفظی مورد توجه قرار گرفته و کتب درسی تاریخ با حجم بسیار بالا مملو از مطالب مختلفی همچون: اسامی شاهان و قهرمانان، زمان‌های وقوع حوادث تاریخی همچون انقلاب‌ها و جنگ‌های بزرگ، مکان‌های جغرافیایی که در آن این حوادث رخ داده و جزئیات حوادث و رویدادهایی است که دانش آموزان آن‌ها را در خاطر خود می‌سپارند و بعد از مدتی، پس از گذشت امتحانات

آن‌ها را فراموش می‌کنند. مسئله روش تدریس معلمان تاریخ نیز که اصولاً از روش‌های سنتی و تکراری تدریس همچون: روش سخنرانی، پرسش و پاسخ، روخوانی دانش آموزان از روی متن کتاب درسی و غیره استفاده می‌کنند، بر دوری‌گزینی دانش آموزان از دروس تاریخ منجر شده و آن را تقویت می‌کند. همچنین این تصور که تاریخ علم مربوط به زمان قدیم بوده و در زمان حال که مسئله کاربردی بودن علوم دارای اهمیت بسیاری می‌باشد، چندان فایده‌ای برای فراگیر ندارد، از جمله مسائلی هستند که آموزش این درس را با مشکل مواجه کرده‌اند. در این راستا چالش‌های پیش رو در آموزش تاریخ را می‌توان در سه بخش محتوا، روش‌های تدریس و روش‌های ارزشیابی موردبررسی و تحلیل قرارداد (چنگائی، ۱۳۹۹: ۸۴). یکی از دیگر مسائل اساسی در آموزش تاریخ عدم مشارکت دانش آموزان در کلاس تاریخ می‌باشد. دانش آموزان از ترس تحقیر شدن، نداشتن اطلاعات تاریخ، رفتارهای یک‌جانبه معلمان و هراس از نمره پایین و یا خجالتی بودن از ورود به مسائل تاریخ کلاس و گفت‌وگو با معلمان و دانش آموزان امتناع می‌کنند. این مسئله از جمله عوامل کسل‌شدن و خستگی دانش آموزان در کلاس‌های تاریخ می‌باشد که با الهام‌گیری از روش‌های نوین تدریس، فناوری و رسانه‌های آموزش می‌توان تا حدی این چالش را مرتفع کرد. در واقع اگر معلم تاریخ از خلاقیت بهره بگیرد، می‌توان گفت که کاریکاتور^۱ رسانه خوبی برای بهبود پیشرفت دانش آموزان خواهد بود. او می‌تواند تصویر مربوط به دروس خود را انتخاب کرده و با انجام این کار دانش آموزان را علاقه‌مند کند. به‌طور خلاصه، وقتی آن‌ها تصویر کاریکاتور را می‌بینند برای پیدا کردن ایده برای صحبت در مورد موضوع گیج نخواهند شد. در واقع استفاده از رسانه در روند موفقیت تدریس در بسیاری از موقعیت‌های کلاس به کار می‌رود و یکی از بهترین رسانه‌هایی که می‌تواند در این امر بسیار مفید باشد، رسانه کاریکاتور است (لوبیس^۲، ۲۰۱۹: ۱۹-۱۷). کاریکاتور یکی از شیوه‌هایی است که با سرگرمی برای دانش آموزان در آموزش، فرصت یادگیری را به دست می‌آورد و یک ابزار آموزشی مهم است که به شما فرصتی می‌دهد تا محیط افراد را از جنبه‌های اجتماعی-فرهنگی و اقتصادی برای آن‌ها مرور کند (چلیکلر^۳،

---

1 -caricature

2- Lubis

3 -Çelikler

۲۰۱۸: ۱۸۵۹). در کاریکاتور، عناصری از هوش، شوخ‌طبعی، تفکر انتقادی، منطق و روشننگری در پاسخ به پدیده زندگی اجتماعی و تاریخی وجود دارد و به لحاظ ذاتی خوانندگان را تحریک و تشویق می‌کند تا تفسیر خود را در پاسخ به آنچه در وجود آن‌ها افشا می‌شود، ایجاد کنند و همچنین به‌عنوان یک رسانه ارتباطی حاوی پیام‌ها، انتقادها یا هجوهای بدون بیان بسیاری از نظرات مستقیم است که به‌سادگی تصاویر داستانی را که خنده‌دار هستند و مفهوم هجوآمیز دارند را نشان می‌دهد (سیامسوری و موشین^۱، ۲۰۱۶: ۲۰۸۰). در این راستا جستجوهایی که انجام‌شده نشان می‌دهد که کاریکاتورهای علمی تأثیر مثبتی بر موفقیت، نگرش و انگیزه دانشجویان دارند (کیلینج^۲، ۲۰۰۸). علاوه بر این، مشخص شده است که کاریکاتورها یادگیری را تسهیل می‌کنند (رول^۳ و اوج^۴، ۲۰۰۵)؛ و دانش آموزان اطلاعات بیشتری کسب می‌کنند و انگیزه آن‌ها در آموزش افزایش پیدا می‌کند (رول و سالیس^۵، ۲۰۰۸).

مطالعات انجام‌شده در چند دهه اخیر این واقعیت را نشانگر این مسئله هستند که استفاده از کاریکاتور تأثیر بسیار مثبتی در آموزش علوم مختلف داشته است. کاریکاتور مفهومی کنایه‌آمیز است که به سهولت به‌منظور ارتقا مشارکت دانش آموزان و ایجاد جو انگیزشی در کلاس استفاده شود (کیوگ^۶ و نیلور^۷، ۱۹۹۹؛ آندره^۸، ۱۹۹۷ نقل شده در اینس^۹، ۲۰۰۸). همچنین بر اساس دیگر پژوهش‌های صورت گرفته دانش آموزان از کاریکاتور همراه با متن‌های آموزشی لذت می‌برند زیرا باعث افزایش میزان خوشنودی و احساس شادی در کلاس‌ها می‌شود و توجه دانش آموزان را به موضوع جلب می‌کند و در حقیقت این روش یک راهبرد مؤثر برای یادگیری مفاهیم علمی دانسته می‌شود (العرائمی، ۲۰۱۸؛ رول و اوج،

1-Syamsuri and Mushin

2- Kılınç

3 -Rule

4- Auge

5 -Sallis

6- Keogh

7- Naylor

۸- Andre

9- inec

۲۰۰۵؛ ویت کمپ^۱ و برنت^۲، ۲۰۰۸). کیلینچ^۳ (۲۰۰۸) با هدف بررسی کاربرد کاریکاتور در درس علوم و فناوری کلاس‌های هفتم دبستان، با ترسیم ۱۴ کاریکاتور و ارائه آن‌ها در پایان هر درس به دانش آموزان؛ تأثیرات این فعالیت‌ها بر موفقیت و انگیزه دانش آموزان را مورد بررسی قرار داد. نتایج پژوهش او نشان داد که دانش‌آموزانی که با طنز و کاریکاتور آموزش داده می‌شدند در واحد انسان و محیط‌زیست نسبت به دانش‌آموزانی که با مطالب سنتی آموزش داده می‌شدند موفق‌تر بودند و انگیزه آن‌ها گسترش یافته است.

سایامسوری^۴ و مشین^۵ (۲۰۱۶) در پژوهشی با هدف توصیف اثربخشی استفاده از رسانه کاریکاتور در یادگیری نوشتن، نتیجه می‌گیرد، استفاده از رسانه کاریکاتور در فرآیند یادگیری، دانش آموزان را قادر می‌سازد تا پاراگراف استدلال سامانمند را بر اساس نقاشی‌ها بنویسند و قادر به تفکر و تخیل فکری دانش آموزان شوند. در ارتباطات آموزشی، از کاریکاتور می‌توان به عنوان یک رسانه آموزشی استفاده کرد، به این معنی که رسانه کاریکاتور از خلاقیت فراگیران و همچنین آموزش تفکر انتقادی و داشتن حساسیت یا آگاهی اجتماعی، تفکر و تخیل فکری دانش آموزان را تقاضا می‌کند. نتایج پژوهش چلیکلر^۶ (۲۰۱۸) با هدف ایجاد کاریکاتورهای علمی برای استفاده در آموزش مسئله آب و اهمیت آن به عنوان منبع زندگی دانش آموزان دبیرستان، نتیجه گرفت که تدریس با حمایت کاریکاتور از آموزش معمولی مؤثرتر است و کاریکاتورهای علمی ابزار آموزشی مهم و مؤثری هستند. لوبیس^۷ (۲۰۱۹) در پژوهشی با هدف استفاده از روش کی دلبیو ال^۸ (می‌دانم، می‌خواهم، یاد بگیر) برای بهبود پیشرفت گفتاری دانشجویان با استفاده از کاریکاتور؛ نتیجه گرفت که پیشرفت دانشجویان در صحبت کردن با استفاده از استراتژی کی دلبیو ال به‌طور قابل توجهی افزایش یافته است. نستیر^۹ (۲۰۲۱) در پژوهشی دیگر با هدف تعیین تأثیر کاریکاتور بر توانایی

-
- 1- Weitkamp
  - 2- Burnet
  - 3- Kılınç
  - 4- Syamsuri
  - 5- Mushin
  - 6- Çelikler
  - 7- LUBIS
  - 8- KWL
  - 9- Natsir

نوشتن متن حکایات بر روی دانش آموزان پایه دهم سال تحصیلی ۲۰۱۹/۲۰۱۸ دبیرستان خصوصی بینجی^۱ در جاوه نتیجه گرفت که نوشتن متن حکایت با استفاده از رسانه کاریکاتور تأثیر مثبتی بر توانایی دانش آموزان برای نوشتن متن حکایت دارد.

با توجه به پژوهش‌های صورت گرفته می‌توان بیان کرد در حالی که در عرصه جهانی پژوهش‌های متعددی، توجه خود را معطوف به کاریکاتور و نقش آن در آموزش معطوف کرده‌اند و اکثر مطالعاتی که در عرصه آموزش دروس مختلف با استفاده از کاریکاتورها صورت گرفته است؛ نشانگر تأثیر مثبت کاریکاتورها در آموزش می‌باشد، اما پژوهشی که به‌گونه‌ای جامع مسئله کاریکاتور و آموزش تاریخ را بررسی کند در کشورمان صورت نگرفته و از این نظر پژوهش حاضر عرصه‌ای نو در این زمینه است. هدف این پژوهش توسعه تعامل و مشارکت دانش آموزان در فرایند یادگیری-یاددهی و اصلاح برخی از آسیب‌های آموزش تاریخ با استفاده از رسانه کاریکاتور می‌باشد. مفروض این پژوهش بر این امر متکی است که با استفاده از کاریکاتور می‌توان آموزش تاریخ را کاربردی‌تر و لذت‌بخش‌تر نموده و چالش‌های آموزش تاریخ را تا حدودی برطرف نمود. سؤال اصلی پژوهش اینست که کاربرد کاریکاتور در آموزش تاریخ چیست و چه ابعادی دارد؟

با توجه به رویکرد نظری این پژوهش، استفاده از روش توصیفی از نوع کیفی و تحلیلی و با استفاده از ابزار فیش‌برداری برای جمع‌آوری داده‌ها، به کار گرفته شد. در ضمن باید اشاره کرد که با توجه به موضوع و اهداف پژوهش، این تحقیق ماهیتی میان‌رشته‌ای بین علوم: تاریخ، روانشناسی، علوم تربیتی و هنر دارد.

۲. مبانی نظری

۲-۱. تدریس تاریخ^۲

اگر به دنیای کنونی بازگردیم پی می‌بریم که مطالعه تاریخ به علم فراگیری در نهادهای آموزش ما تبدیل شده است، نقشی عمده در آموزش جوانان دارد و برای انسان‌های اندیشمند و متفکر بسیار لذت‌بخش است (استنفورد، ۱۳۹۷: ۱۶). با توجه به اینکه تاریخ نگران همه جنبه‌های فرهنگ را بررسی می‌کنند می‌توان بیان کرد که تاریخ، وسیع‌تر از سایر علوم

۱- Swasta Swakarya Binjai

2 Teaching history

اجتماعی است و قرن‌ها دانشمندان و مردم جامعه‌شناسی، اقتصاد و مردم‌شناسی را جزئی از تاریخ می‌دانستند (لوکاس، ۱۳۹۳: ۱۲۳۳). از جمله ابعاد علم تاریخ برای انسان خودشناسی (گالینگود، ۱۳۹۸: ۱۸)، حل گرفتاری‌های کنونی، رشد احساسات وطن‌پرستی، ساختن آینده با عبرت از گذشته، عمق‌بخشی به نگاه و دیدگاه افراد، کاهش عوام‌فریبی، لذت‌انگیزی و مهم‌ترین بعد آن وجدان مستمر و وحدت دانست (زرین‌کوب، ۱۳۹۸: ۱۰-۲۶). در واقع تمامی اعمال، رفتارها و دستاوردهای شهروندان یک جامعه از گذشته تاریخی آن‌ها تأثیر می‌پذیرد و بر افق‌های پیشروی آن جامعه تأثیرگذار می‌باشد.

بسیاری از متخصصان، مدیران و برنامه‌ریزان آموزشی هنوز در کشورمان تدریس این درس را در اولویت خود قرار نمی‌دهند؛ باین‌حال، امروزه آموزش تاریخ با کنترل دولت، ابزار اساسی در توسعه و تقویت نیازهای هویتی و منافع سیاسی می‌باشد که این امر به‌ویژه در کشورهای تازه استقلال‌یافته‌ای که تحت فرایندهای ملت‌سازی قرار دارند، بسیار واضح و مشهود است. باید در نظر داشت که یکی از مهم‌ترین راهبردهای استقلال ملی و خوش‌بینی به آینده و همچنین توسعه انگیزه بخشی اجتماعی، بهره‌گیری از تاریخ و استفاده پرورشی از آن است. در این راستا از زمان‌های قدیم دولت‌ها، تدریس تاریخ را به عنوان یکی از مواد درسی قرار داده و هنوز هم این درس در سرتاسر جهان تدریس می‌شود. هدف اصلی تدریس تاریخ اغلب تفکر تاریخی یا استدلال تاریخی نامیده می‌شود که هر دو اصطلاح بر نقش فعال دانش‌آموزان در یادگیری و استفاده از تاریخ تأکید دارند. از این‌رو، هدف پرورش تفکر انتقادی فعال در مورد تاریخ در جهت توانمندسازی دانش‌آموزان برای مشارکت در شهروندی فعال دموکراتیک می‌باشد (ساک، ۲۰۱۹: ۷۲-۷۵).

گذشته از آن‌که تاریخ را فقط یک درس در مجموعه دروس مقاطع تحصیلی و یا یک رشته تحصیلی دانشگاهی در نظر آوریم، تقریباً همه استادان و فراگیران تاریخ در این نکته اتفاق نظر دارند که امروزه بازنگری در روش‌های آموزش تاریخ ضروری است (همراز، ۱۳۹۰: ۱۴۹). روش تدریس فعلی تاریخ که بر بمباران اطلاعاتی دانش‌آموزان تأکید دارد؛ قدرت تفکر، تحلیل، پرسشگری داده‌ها را از آن‌ها سلب کرده و فضای دل‌زدگی را در کلاس حکم‌فرما می‌کند و باعث ضعف تحلیل تاریخی دانش‌آموزان می‌شود (پرهون، ۱۳۸۲: ۳۷). از نظر کهن طرابی آسیب‌شناسی آموزش تاریخ را می‌توان در سه عرصه دیگر نیز مورد بررسی قرارداد:

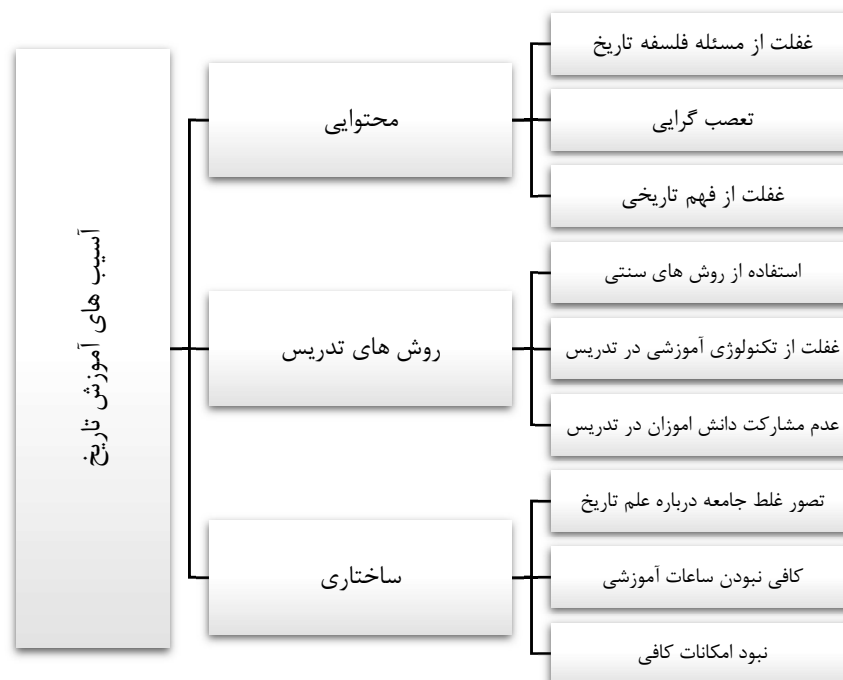
اولین آسیب غفلت از قانونمندی تاریخ است که موجب می‌شود دروس تاریخ برای دانش آموزان، منحصرأ به دانشی بیهوده و محصور در گذشته تبدیل شود. اتکا به نقاط تاریک و مجهول تاریخ، عدم تفکیک منافع و مضرات تاریخ و اصرار بر وجوه غیرمفید تاریخ و به‌طور خلاصه غفلت از معیارهای صحیح در نقد تاریخ، دومین آسیبی می‌باشد که در این زمینه ظهور می‌کند. غفلت از درس‌های تاریخ و عدم بهره‌گیری از آن‌ها در عمل سومین آسیبی که معرفت تاریخی را تهدید می‌کند. در واقع توقف در مرحله مطالعه و تبیین معرفت تاریخی و عدم تدارک سازوکاری برای عملی ساختن محصول معرفت تاریخی در رفتار فردی و جمعی انسان، مهم‌ترین و جدیدترین آسیبی است که در مسیر کسب معرفت تاریخی ظهور می‌یابد (کهن ترابی^۱، ۲۰۲۰: ۵-۲). همچنین یکی دیگر از اصلی‌ترین مشکلات در دروس تاریخ این است که معلمان از یک استراتژی مناسب استفاده نمی‌کنند، توانایی صحبت دانش آموزان هنوز کم است، علاقه کم‌دانش آموزان به صحبت کردن است (لوپیس، ۲۰۱۹: ۱۷).

با توجه به ماهیت ذاتی علم تاریخ که می‌توان آن را جزء علمی دانست که می‌توان آن را به راحتی و با استفاده از مهارت‌های عرضی^۲، زبان، هنر و موسیقی ارائه داد و یا با اتخاذ رویکرد میان‌رشته‌ای آن را آموزش داد بنابراین، با بهره‌گیری از رسانه‌ها هنری و تکنولوژی-های نوین می‌توان آموزش تاریخ را کاربردی‌تر و لذت‌بخش‌تر نمود.

---

1 Kohantorabi

۲ مهارت‌های عرضی شامل آن دسته از مهارت‌های مربوط به توسعه شخصی است، که به یک حوزه موضوعی یا انضباطی خاص بستگی ندارند، اما آنها در تمام حوزه‌های عملکرد حرفه‌ای و تحصیلی ظاهر می‌شوند.

شکل شماره (۱): آسیب‌شناسی آموزش تاریخ

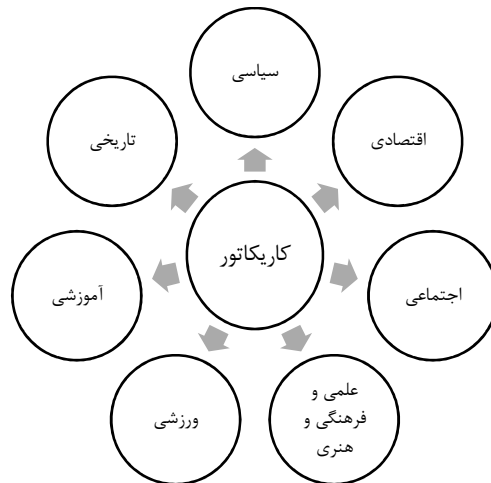
۲-۲- رسانه کاریکاتور

واژه رسانه^۱ به معنا واسطه یا رابط بین دو چیز است و رسانه‌های آموزشی به ابزار و وسایلی گفته می‌شود که در راستای انتقال داده‌ها و اطلاعات از معلمان یا هر منبع اطلاعاتی به‌سوی فراگیران مورد استفاده قرار می‌گیرند. در واقع خود رسانه‌ها قادر به انتقال و رسانندگی پیام آموزشی بوده و با استفاده از آن‌ها می‌توان تدریس را بسیار غنی‌تر کرد و زمان آن را به میزان قابل توجهی کاهش داد (خاقانی زاده، ۱۳۸۸: ۱۲۸).

معلم تاریخ اصلی‌ترین عامل در تدوین برنامه درسی تاریخ بوده و به عنوان یک معمار در یادگیری کلاس نقش بسیار مهمی دارد که در ارتباط با این واقعیت، لزوم تلاش‌های اساسی برای بهبود تدریس تاریخ، یک اولویت به شمار می‌رود. یکی از راه‌حل‌های مناسب برای مقابله با این مشکل، استفاده از رسانه‌های یادگیری مناسب و متن ارائه‌شده مانند رسانه کاریکاتور است. از طریق این رسانه منحصر به فرد و طنز، دانش‌آموزان به یادگیری علاقه‌مند شده و بر

میزان تمرکز دانش آموزان برای جذب حداکثر اطلاعات تأثیر خواهد گذاشت (ناتسر، ۱۳۹۰: ۴۶).

هنر طراحی کاریکاتور، اگر بتوانیم آن را هنری بنامیم، چیز جدیدی نیست که به دوران معاصر محدود باشد. از آنجاکه مردمان تمدن‌های باستان هیچ‌گونه مطبوعات روزانه یا طنز نداشتند، تماشای تئاتر در فضای باز، تزئین گلدان‌ها و سایر اشیاء روزمره مانند برنز و گلدان‌های تزئینی و نقاشی‌های دیواری، کانال‌های ارتباطی با مردم بودند. این رسانه دارای سابقه طولانی در تمدن بشری می‌باشد به طوری که تاریخچه کاریکاتور را می‌توان از زمان آشوریان، مصریان و یونانیان تا اواخر روم دانست (رابینسون، ۱۹۱۷: ۶۶). کاریکاتور نوعی تصویر کلیشه‌ای، هجوگونه، انتقاد و خنده‌دار است که شناخت کیفیت این کاریکاتورها می‌تواند در انتخاب کاریکاتورها برای اهداف یادگیری بسیار مفید باشد. کلمه رایج کاریکاتور کنونی از کلمه caricare (ایتالیایی) به معنای دادن تغییر اضافی یا اضافی گرفته شده و رسانه کاریکاتور رسانه‌ای است که از تصاویر برای تحریک تخیل دانش آموزان بهره می‌گیرد و یکی از انواع ارتباطات بصری ساده و مؤثر در رساندن پیام است (سیامسوری و موشین، ۲۰۱۶: ۲۰۸۱). کاریکاتورها انواع مختلفی دارند که می‌توان به کاریکاتورها سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، ورزشی و... اشاره نمود.

شکل شماره (۲): تقسیم‌بندی کاریکاتورها بر اساس موضوع

با توجه به اینکه کشیدن کاریکاتور را می‌توان به دوران بسیار دور از زمان حال در نظر گرفت اما قدیمی‌ترین کاریکاتوری که امروزه در ایران به آن دسترسی داریم نزدیک به ۱۲۰ سال پیش برمی‌گردد. کاریکاتورهای ایرانی ۷۰ سال بعد از آمدن روزنامه و روزنامه‌نگاری از غرب به ایران در سال ۱۹۰۳ طراحی شده است. نخستین روزنامه‌ای که در آن سال اقدام به چاپ کاریکاتور کرد روزنامه ادب، چاپ مشهد بود و این کاریکاتور حاصل قلم یک تصویرگر به نام «حسین الموسوی، نقاش‌باشی آستان قدس رضوی» کشیده شده است (لطیفی، ۱۳۸۵).

۲-۳. کاریکاتور و تدریس تاریخ

کاریکاتور در جایگاه یک ماده بصری: ماده‌ای غنی، همه‌کاره و بارز می‌باشد که دلایل زیادی وجود دارد که متخصصین آموزشی کاریکاتورها را به عنوان مواد آموزشی در محیط‌های آموزشی ترجیح می‌دهند. اگرچه این دلایل با توجه به حوزه موضوع متفاوت است اما با توجه به اینکه کاریکاتورها دارای ویژگی‌های بین‌رشته‌ای هستند؛ می‌توان با ترکیب علوم مختلف در راستای آموزش تاریخ از آن بهره برد و در نقش یک ماده آموزشی در زمینه‌های مختلف از آن استفاده کرد (چیفچی^۱، ۲۰۲۰: ۲۱۵).

آن‌ها مواد آموزشی مهم و مؤثری هستند که با افزایش تفکر انتقادی و انگیزه و همچنین با جلب توجه دانش آموزان، تخیل و خلاقیت را توسعه می‌دهند. علاوه بر این، استفاده از کاریکاتورهای مناسب در آموزش باعث می‌شود که یادگیری یک امر سرگرم‌کننده و دائمی باشد (چلیکلر^۲، ۲۰۱۸: ۱۸۵۹).

درواقع استفاده از شوخ‌طبعی می‌تواند دانش آموزان را درگیر یادگیری کند. کاریکاتورها دارای تأثیرات فیزیولوژیکی، روان‌شناختی، آموزشی و شناختی مثبتی می‌باشند که می‌تواند به ایجاد یک محیط کلاس آرام و با اجتماع کمک کند (لگنی^۳، ۲۰۱۹: ۸). هر کاریکاتوری را که در فضای مجازی یا نشریات مختلف منتشر می‌شوند را نمی‌توان در امر تدریس تاریخ به کار برد و از آن استفاده کرد. در این راستا روش‌های مختلفی را برای انتخاب کاریکاتورها

1- Çifci

2 -Çelikler

3 -Legény

برای یادگیری تعیین شده است: ۱. استفاده از آن توسط دانش آموزان صورت بگیرد، ۲. وجود سادگی در آن، ۳. ماهیت نمادین در عین وضوح؛ بنابراین، کاریکاتور باید در هنگام استفاده توسط دانش آموزان قابل درک باشد و بدون اغراق، حاوی طنز باشند و روی معنی علمی تمرکز کنند. همچنین، آن‌ها باید ساده و بدون جزئیات پیچیده و غیرضروری باشند، به طوری که دانش آموزان بتوانند مفهوم علمی را به درستی نتیجه بگیرند (العرایمی^۱، ۲۰۱۸: ۴۱۶). پس از شناخت کاریکاتورها و انواع آن می‌توان نقاط ضعف و قوت آن‌ها را در آموزش مورد بررسی قرار داد.

۲-۳-۱. قابلیت‌های کاریکاتور در آموزش تاریخ

قابلیت‌های کاریکاتور در محیط‌های آموزشی را می‌توان بدین شرح توضیح داد: از آنجاکه کاریکاتور حاوی مطالبی برای انواع مختلف هوش است، ویژگی تسهیل به خاطر سپردن را دارد که از این نظر، کاریکاتورها مستقیماً به دوام یادگیری مطالب تاریخی کمک می‌کنند. با توجه به اهمیت مسئله به یادسپاری وقایع و حوادث تاریخی این ویژگی دانش آموزان بسیار در یادآوری مسائل طرح شده توسط معلم و کتاب درسی یاری می‌کند (چیفچی، ۲۰۲۰: ۱۶-۱۵).

توسعه مهارت‌های ارتباطی شفاهی و کتبی دانش آموزان از طریق مطالعات بیان شفاهی و کتبی انجام شده در طول فعالیت‌های طراحی کاریکاتور می‌تواند تضمین شود. این ویژگی می‌تواند در توسعه و تضمین موفقیت روش‌های تدریس به کار گرفته شده در آموزش تاریخ مؤثر باشد. هسته اصلی کاریکاتور یک رویکرد انتقادی به رویدادهای فردی یا اجتماعی در بستر تاریخ است. این رویکرد انتقادی افراد را قادر می‌سازد تا از منظر انتقادی به وقایع اجتماعی تاریخی نزدیک شده و از تفکر انتقادی آگاه شوند و در نهایت بتوانند به تفکر انتقادی به‌تمامی مسائل تاریخ ایران و جهان بنگرند. با توجه رابطه تنگاتنگ هنر و تدریس تاریخ از طریق کاریکاتور، افراد علاقه خود را در این زمینه کشف می‌کنند و همچنین سلیقه زیبایی خود را پرورش می‌دهند. در واقع دانش آموزان در پی کاریکاتورهای شخصیت‌های محبوب تاریخی خود رفته و یا آن‌ها را طراحی می‌کنند و از این طریق تاریخ را به صورت بصری یاد

می‌گیرند. یک کاریکاتور تاریخی با نشان دادن یک طرح تاریخی از افراد یا حوادث تاریخی میزان نامحدودی از مسائل و اطلاعات را به افراد منتقل می‌کند و زمان صرف شده برای یادگیری را کوتاه می‌کند و می‌توان برای درک موضوع و همچنین مراحل آماده‌سازی برای دوره یا تعیین آمادگی دانش آموزان و جلب توجه به موضوع استفاده کرد. کاریکاتور عنصر مهمی در کنترل درک شناختی و همچنین بهبود مهارت سواد است و با افزایش خلاقیت و کشف توانایی‌های آن‌ها، به مهارت‌های تفکر دانش آموزان کمک می‌کند. در تاریخ بسیاری از حوادث به میزان بسیاری در تمدن‌ها و حکومت، جوامع مختلف تکرار شده و هنگامی که به عنوان یک ماده آموزشی، کاریکاتور استفاده می‌شود، این فرصت را فراهم می‌کند تا رویدادهای روز و محصولات فرهنگ‌عامه را به کلاس بیاورید. به‌طور خلاصه کاریکاتورها؛ در ایجاد مفهوم اطلاعات، سازمان‌دهی و پیوند دادن اطلاعات مختلف بسیار مؤثر است (همان: ۲۰۲۰: ۱۹-۱۷).

شکل شماره (۳): قابلیت‌های کاریکاتورها در آموزش تاریخ

درنهایت کاریکاتور می‌تواند فرصت‌های زیادی را برای دانش آموزان در کلاس فراهم کند تا آزادانه عقاید و احساسات خود را ابراز کنند و با ایجاد یک فضای یادگیری مثبت در تغییر نگرش دانش آموزان نسبت به درس یاری رساند.

در این راستا از جمله نرم‌افزارهایی که می‌توان برای ساخت کاریکاتورها در کلاس درس استفاده نمود نرم‌افزار ممنت کم^۱ می‌باشد که تعداد زیادی از کاربران را به خود جلب می‌کند، زیرا ویژگی‌ها و امکانات بی‌شماری را در اختیار کاربران قرار می‌دهد و به کاربران امکان می‌دهد ظاهر بصری را به صورت خلاقانه تنظیم کنند (رستیکا^۲، ۲۰۱۷ نقل شده در دره‌استینینگ^۳، ۲۰۲۱).

۲-۳-۲. محدودیت‌های کاریکاتور در آموزش تاریخ

با این حال که کاریکاتورها در مسیر تدریس یک رسانه دارای قابلیت‌های فراوانی در ارائه و سازمان‌دهی دروس تاریخ می‌باشند اما این رسانه نیز همچون دیگر رسانه‌های موجود در عرصه آموزش تاریخ دارای نقاط ضعفی می‌باشد که با نادیده گرفتن آن‌ها نه تنها تدریس توسعه پیدا نمی‌کند، بلکه می‌تواند آموزش تاریخ را با چالشی جدید مواجه کند.

استفاده از این رسانه مخصوصاً برای معلمین تازه خدمت می‌تواند مدیریت کلاس را از دست آن‌ها خارج کرده و مسئله تدریس تاریخ را صرفاً به یک شوخی یا مسخره‌بازی تبدیل کند. در این راستا برای استفاده از آن‌ها در ابتدا معلمین باید کلاس را به طور کامل مدیریت کنند و در مواقع موردنیاز از آن‌ها برای مشارکت دانش آموزان در بحث‌های کلاسی و تغییر جو کلاس استفاده کنند. با توجه به ماهیت هجوآمیز و اعتراضی کاریکاتورها، باید مراقب بود تا دانش آموزان دچار انحراف از تدریس و گرایش غیردرسی نشوند.

به این دلیل که اصولاً محدودیتی برای طراحی کاریکاتور توسط طراحان آن‌ها موجود نمی‌باشد و افراد با نشر آن‌ها در نشریات و رسانه‌های مختلف می‌توانند آن را به انتشار بگذارند، امکان گرایش دانش آموزان به کاریکاتورهای نامناسب و غیراخلاقی وجود دارد که معلمین باید فرآیند عرصه آن را کنترل کنند و در عین استفاده از آن‌ها مسائل ممکن در این مورد را به دانش آموزان یادآوری کنند. عدم دسترسی به اینترنت و کم بود پهنای باند آن در کنار عدم وجود امکانات لازم برای به اشتراک گذاشتن کاریکاتورها در کلاس درس از چالش‌های استفاده از کاریکاتورها در کشورمان می‌باشد. در واقع یا باید کتاب درسی اقدام به

1- MomentCam

2-Resticka

3- Darihastining

اصلاح متن درسی دروس تاریخ بر اساس مؤلفه‌های مناسب کاریکاتورها بنماید یا معلم خود با چاپ کاریکاتورهای لازم جهت تدریس هزینه کند که در هر دو حالت مسئله هزینه به صورت مشخصی مطرح داشت. با این حال استفاده تخته کلاسی می‌تواند این مسئله را تا حدودی برطرف نماید ولی قدرت طراحی معلمان مسئله دیگری است که در این راستا مطرح می‌شود. با توجه به وجود مسائل، حوادث و اشخاص مقدس و رویکردهای ایدئولوژیک در تاریخ و همچنین محدودیت بعضی از دروس تاریخ در این زمینه، امکان نشر هر کاریکاتوری از اشخاص و حوادث تاریخی در کلاس درس تاریخ مجاز نمی‌باشد.

شکل شماره (۴): محدودیت‌های آموزش تاریخ با استفاده از کاریکاتورها

۳. بحث و نتیجه‌گیری:

با توجه به پژوهش‌های انجام شده و قابلیت‌های ذاتی رشته تاریخ؛ با بهره‌گیری از کاریکاتورها می‌توان رابطه معلمان و دانش‌آموزان را بسیار صمیمانه کرد و چالش دوری‌گزینی معلمان تاریخ و دانش‌آموزان را رفع نمود. از دیگر فواید کاریکاتورها افزایش تفکر انتقادی در میان دانش‌آموزان است که با استفاده از آن‌ها می‌توان مسئله انفعال دانش‌آموزان در این درس را رفع نمود. همچنین با توجه به ضعف‌های فراوان محتوای کتاب درسی و عدم جذابیت آن برای دانش‌آموزان، کاریکاتور می‌تواند به عنوان یک ابزار مکمل مورد استفاده معلمان قرار گیرد. با توجه به اینکه دانش‌آموزان به دلایل زیادی در بحث‌های کلاسی شرکت نمی‌کنند، کاریکاتور این فرصت را به دانش‌آموزان خجالتی می‌دهد تا با اعتماد به نفس

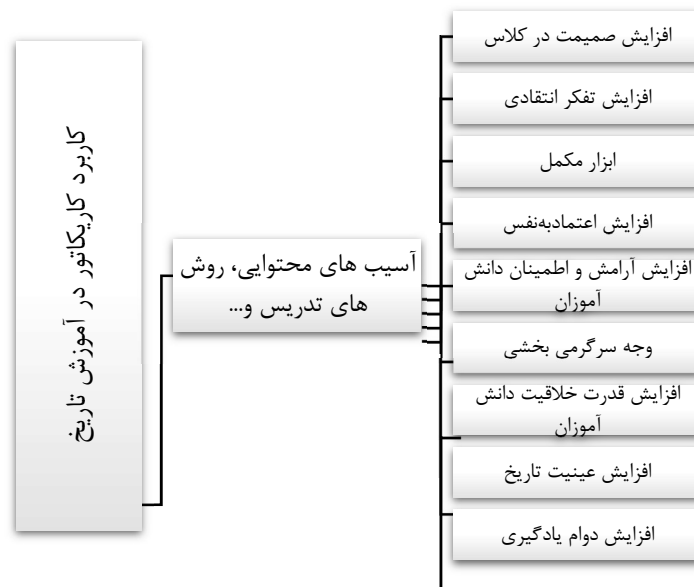
بیشتری در بحث‌ها شرکت داشته باشند. در واقع با اشتراک گذاشتن کاریکاتور کلاس از جنبه رسمی خود فاصله گرفته و دانش آموزان تفکرات و سوالات خود را با آرامش و اطمینان بیشتری جویا می‌شوند. کاریکاتورها توانایی بالقوه‌ای در زمینه عدم محدودیت در خوددارند که می‌توانند به تنهایی مورد بحث کلاسی قرار گرفته و یا به عنوان یک تحقیق علمی از طرف معلمان تعیین بشوند که در این حالت آموزش تاریخ به خود رنگ سرگرمی می‌گیرد و می‌توانند پژوهش تاریخی را برای آن‌ها رنگی تازه ببخشند. معلمان تاریخ نیز می‌توانند با تعیین تکالیفی همچون ترسیم شخصیت‌ها و وقایع تاریخی برای دانش آموزان به میزان قابل توجهی توانایی خلاقیت آن‌ها را تقویت نمایند و چالش یکنواختی تکالیف درسی را کاهش بدهد. در راستای افزایش عینت مطالب تاریخی می‌توان از این رسانه بهره برد تا به میزان قابل توجهی میزان یادگیری دانش آموزان توسعه پیدا کند. با توجه به ذهن‌گریزی بالای دروس تاریخ باید خاطر نشان کرد که کاریکاتورها به میزان مؤثری بر دوام یادگیری دروس تاریخ در میان دانش آموزان مؤثر است.

جدول شماره (۱): خلاصه تأثیرات کاریکاتور در آموزش دروس تاریخ

چالش‌های آموزش تاریخ	تأثیر کاریکاتور بر تدریس تاریخ
دوری‌گزینی دانش آموزان و معلمان تاریخ	افزایش صمیمیت در کلاس
انفعال دانش آموزان	افزایش تفکر انتقادی
ضعف‌های فراوان محتوای کتاب درسی	ابزار مکمل
عدم شرکت دانش آموزان در مباحث کلاسی	افزایش اعتماد به نفس
رسمی بودن کلاس	افزایش آرامش و اطمینان دانش آموزان
خسته‌کنندگی پژوهش‌های تاریخی	وجه سرگرمی بخشی
یکنواختی تکالیف درسی	افزایش قدرت خلاقیت دانش آموزان
عینیت مطالب تاریخی	افزایش عینیت تاریخ
ذهن‌گریزی مطالب تاریخی	افزایش دوام یادگیری

در نهایت با توجه به یافته‌های پژوهش باید خاطر نشان کرد که هنوز در میان تصاویر کتاب درسی تاریخ جای کاریکاتورها خالی می‌باشد و لزوم بهره‌گیری از آن بیش از پیش باید مورد توجه قرار گیرد. همچنین کاریکاتورها می‌توانند بخشی از چالش‌های آموزش تاریخ را

در کشورمان را مرتفع کنند. در این راستا آشنایی و آموزش تکمیلی معلمان در مورد کاریکاتورها، طراحی دوره و واحدی برای دانشجویان دبیری تاریخ، اصلاح کتب درسی تاریخ و لزوم طراحی کاریکاتورهای آموزشی-تاریخی پیشنهاد می‌شود.

شکل شماره (۵): کاربرد کاریکاتور در آموزش تاریخ

تحقیق حاضر باهدف توسعه تعامل و مشارکت دانش‌آموزان و اصلاح برخی از آسیب‌های آموزش تاریخ با استفاده از رسانه کاریکاتور صورت گرفت. در ابتدا پژوهشگران مسئله چالش‌های آموزش تاریخ را به عنوان مسئله اساسی این پژوهش مورد بررسی قرار دادند که شامل سه حوزه کلان روش‌های تدریس، محتوا و مسائل ساختاری می‌باشند. در قدم دوم تاریخچه، تعریف و ابعاد مختلف کاریکاتور مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت که حاکی از وسعت توانایی‌های این رسانه آموزشی داشت. سپس قابلیت‌های آن همچون: افزایش مشارکت دانش‌آموزان، توسعه مهارت‌های ارتباطی شفاهی و کتبی، دوام یادگیری مطالب تاریخی، افزایش خلاقیت و کشف توانایی، کاهش زمان صرف شده برای تدریس، توسعه رویکرد انتقادی و محدودیت‌های آن همچون: انحراف از تدریس، کاهش مدیریت معلم بر کلاس، هزینه، کم بود امکانات، محدودیت بعضی از دروس تاریخ، مسائل، حوادث و اشخاص مقدس به عنوان رسانه آموزشی در آموزش تاریخ تجزیه و تحلیل شد. نگاشته حاضر با ارزیابی تمامی ابعاد

کاریکاتورها به این نتیجه می‌رسد که آموزش تاریخ با این رسانه می‌تواند بسیاری از چالش‌های مذکور در مقاله را برطرف نماید.

۴- منابع

استنفورد، مایکل (۱۳۹۷). درآمدی بر فلسفه تاریخ، ترجمه: احمد گل محمدی، تهران: نی. خاقانی زاده، مرتضی (۱۳۸۸). "استفاده از رسانه‌ها و وسایل کمک‌آموزشی در تدریس"، *راهنمای آموزش (راهنمای آموزش در علوم پزشکی)*، ۲(۳)، ۱۳۰-۱۲۷.

درانی، کمال (۱۳۹۳). تاریخ آموزش و پرورش ایران، تهران: سمت.

زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۹۸). تاریخ در ترازو: درباره تاریخ نگری و تاریخ نگاری، تهران: امیرکبیر.

گالینگود، رابین جورج (۱۳۹۸). مفهوم کلی تاریخ، ترجمه: علی اکبر مهدیان، تهران: اختران.

لوکاس، هنری استیون (۱۳۹۳). تاریخ تمدن: از کهن‌ترین روزگار تا سده ما، ترجمه: عبدالحسین آذرنگ، جلد ۲: تهران: سخن.

همراز، ویدا. (۱۳۹۰). "بازشناسی نقش فیلم مستند در آموزش تاریخ". *مطالعات بین‌رشته‌ای در رسانه و فرهنگ (رسانه و فرهنگ)*، دوره ۱(۲)، ۱۵۸-۱۴۷.

- Al-Araimi, S., Ambusaidi, A., Selim, M., & Amri, M. A. (2018). The Impact Of Caricature Drawings In The Acquisition Of Scientific Concepts And Attitudes Of 4th Grade Students For Basic Education Towards Science. *Journal of Baltic Science Education*, 17(3), 414-427.
- Çelikler, D., Aksan, Z., & Yenikalaycı, N. (2018). Development of Science Caricature: The Life Source Water. *INTED2018 Conference*, Valencia, Spain, 1859-1863.
- Çifci, M., & Kaplan, K. (2020). A rubric study for the evaluation of caricature creation building skills of 6th grade students. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 16(1), 213-237.
- Darihastining, S., Ningsih, P. R., Islam, A. F., & Indarti, T. (2021). The Application of Online Caricature Momentcam as A Media for Biography Text Writing About Jokowi's Outstanding Character By Senior High School Students. *ISLLAC: Journal of Intensive Studies on Language, Literature, Art, and Culture*, 5(1), 18-27.
- Ingec, S. K. (2008). Use of Concept Cartoons as an Assessment Tool in Physics Education. *Online Submission*, 5(11), 47-54.

- Kılınç, A. (2008). Öğretimde mizahı kavramaya dayalı bir materyal geliştirme çalışması: Bilim karikatürleri. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kohantorabi, M. (2020). Pathology of historical knowledge from the perspective of Nahj al-Balaghah. *Quarterly Journal of Nahj al-Balagha*, 8(31), 1-19.
- Legény, J., & Špaček, R. (2019). Humour as a device in architectural education. *Global Journal of Engineering Education*, 21(1): 6-13.
- Lubis, D. M. (2019). The use of KWL (know, want, learn) to Improve students speaking Achievement by using Caricature.
- Natsir, M., Saragih, B., & Dewi, R. (2021). Ability to Write Anecdote Text by Using Caricature Media on 10th Grade Students of SMA Swasta Swakarya Binjai. *Randwick International*, 2(1), 44-51.
- Robinson, D. M. (1917). Caricature in ancient art. *The Bulletin of the College Art Association of America*, 1(3), 65-68.
- Rule, A. C., & Auge, J. (2005). Using humorous cartoons to teach mineral and rock concepts in sixth grade science class. *Journal of Geoscience Education*, 53 (5), 548-558.
- Rule, A. C., Sallis, D. A., & Donaldson, J. A. (2008, April 7th). Humorous cartoons made by preservice teachers for teaching science concepts to elementary students: Process and product. Paper presented at the First Annual Graduate Student Research Symposium, University of Northern Iowa, USA.
- Sakki, I., & Pirttilä-Backman, A. M. (2019). Aims in teaching history and their epistemic correlates: a study of history teachers in ten countries. *Pedagogy, Culture & Society*, 27(1), 65-85.
- Syamsuri, Andi & Muhsin, Muh Arief & Nurmayani, Nurmayani. (2016). the Effectiveness Of Caricature Media in Learning Writing of Argumentation Paragraph. *Theory and Practice in Language Studies*, 6(11), 2079-2084.
- Weitkamp, E., & Burnet, F. (2007). The Chemedian brings laughter to the chemistry classroom. *International Journal of Science Education*, 29 (15), 1911-1929.
- Keogh, B., & Naylor, S. (1999). Concept cartoons, teaching and learning in science: An evaluation. *International Journal of Science Education*, 21(4), 431-446.